

НОВООТКРИТ УНИКАЛЕН ГРОБ

Борис Д. Борисов

Резюме: През есента на 2005 г. по време на спасителните разкопки на комплекс от раннохристиянски базилики и некрополи е открит уникален катакомбен гроб, какъвто досега не е откриван на територията на България. Около базиликите са разположени два некропола, от които са проучени 37 гроба. Един от тях е катакомбен.

Той се състои от входна яма с кръгла форма с диаметър 1.95 м и дълбочина 2 м. Входът на катакомбата е разположен в южната част на входната яма и е с овална форма. Подът и е по-нисък от този на входната яма. Самата катакомба представлява куполна камера с кръгла основа с диаметри: изток-запад 2.75 м и север-юг 2.72 м и максимална височина 1.90 м, която е вкопана в материка.

На височина 1.20 м от нивото на пода, в най-източната част на катакомбата, извън нея, е вкопана издължена ниша, в която е открит скелет в изпънато положение и опънати покрай тялото ръце и ориентация запад-изток. Върху костите на таза е открита бронзова коланна тока с овална рамка и кръгла плочка, с набодена украса по периметрията и хоботовиден език са намерени и две кремъчета, които без съмнение са били окачени на колана в торбичка.

Типът на гробното съоръжение и инвентарът от катакомбния гроб насочват към сармато-аланския погребален обред и намират паралели в цяла поредица некрополи в Северното Причерноморие и Северен Кавказ – Усть-Альма, Херсон, Скалистое, Мечетсай. Към сармато-аланския културен кръг насочва и анализът на погребелния обред в проучените гробове – ямите с издължена правоъгълна форма със стъпаловидни отстъпи и ниши, подсипката с негасена вар, изкуствената деформация на черепите и намерените накити, които са типични именно за погребалия обред на сармато-аланското население.

Археологическата среда и намерения гробен инвентар отнасят уникалния катакомбен гроб към средата на V в.

През есента на предходната 2005 г. по време на спасителните разкопки на комплекс от раннохристиянски базилики и некрополи бе открит уникален катакомбен гроб, какъвто досега не е откриван на територията на България. Базиликите се намират в м. Селището, на 4 км североизточно от с. Полски Градец, Радневска община, и попадат в комплекса “Марица-изток”. Те са две и са разположени стратиграфски една върху друга. Първата от тях представлява трикорабна, едноапсидна сграда, без притвор, а изграждането и функционирането ѝ датират към началото на третата четвърт на IV в. По-късно – към края на века или в самото начало на V в., върху руините на първата е била изградена нова – по-голяма трикорабна, едноапсидна базилика с нартекс и деамбу-

латориум. Пак през първата половина на V в. тя е претърпяла голямо преустройство, когато деамбулаториумът е бил зазидан и върху него е изграден тристъпален синтрон, а от юг и север са били издигнати пристройки (Борисов Б. – под печат). Около базиликите са разположени два некропола (Борисов Б. 2006: 107–116), (обр. 1).

Първият от тях е разположен непосредствено на изток от източната фасада на базиликите и е съобразен с тях. Гробовете в него са подредени в редици и ориентирани запад-изток, от които повечето са с отклонение от 30° на югозапад, а останалите – с 10°.

Вторият некропол е разположен непосредствено на запад и североизток от базиликите, като западните гробове затварят напълно подхода към на базилика 2. Това показва, че този некропол е бил използван след загиването на базиликата около средата на V в. Всички гробове, без изключение, имат наземна маркировка от много големи камъни, които оформят елипсовидни ограждения на повърхността на гробовете, а някои от тях са и старателно издигнати в горната част. Със същите ограждения са и гробовете от северния некропол, който е синхронен със западния. По време на разкопките е установено, че гробовете са били ограждани по-късно от самото погребение, в резултат на което се наблюдава известно отклонение на огражденията от същинските гробни ями. Към този некропол се отнася и въпросният катакомбен гроб.

Той се състои от входна яма с кръгла форма с диаметър 1,95 м и дълбочина 2 м (обр. 2). По-късно в източната и част е била вкопана ямата на гроб № 4, която достига дълбочина 1,30 м. Специален интерес представлява и един монолитен каменен блок с триъгълна форма, който фланкира скелета на по-късния гроб от северозапад. По всяка вероятност този блок е затварял входа на катакомбата, а по-късно, тя е била отворена и споменатият каменен блок е бил положен от северозапад на скелета от гроб № 4. Под неговото ниво входната яма е запълнена с големи и много големи ломени камъни, а под тях, в най-западната част на ямата, е открит цял скелет жертвено животно – дребно прасенце на около 3-4 месеца.

Входът на катакомбата е разположен в южната част на входната яма и е с овална форма с височина 0,87 м и максимална широчина 0,97 м. Подовото й ниво е на дълбочина 0,25 м, спрямо нивото на входната яма. Самата катакомба представлява куполна камера с кръгла основа с диаметри: изток-запад 2,75 м и север-юг 2,72 м и максимална височина 1,90 м, която е вкопана в материка.

При проучването на катакомбата е изсечен профил, в който съвсем ясно личат прослойки от сиво-охраво-белезникава пръст, с варовикови включения и големи ломени камъни в източната част. В профила съвсем ясно личи начинът на засипване на вътрешното пространство на катакомбата, където ясно се очертава малка могилка от сиво-черна рохкава пръст. Очевидно запълването и е станало точно оттук. За съжаление след цялостното проучване на катакомбната камера се оказа, че под въпросната могилка липсва “първичният” скелет, а бяха намерени две костици, очевидно от жертвена храна (обр. 2 в).

На височина 1,20 м от нивото на пода, в най-източната част на катакомбата, извън нея, е вкопана издължена ниша. Тя има дължина 1,35 м, извън рамките на катакомбата, широчина при основата 0,45 м и височина 0,62 м.

В нишата е открит скелет в изпънато положение с ръце опънати покрай тялото и ориентация запад-изток, с 5° отклонение на югозапад при главата. Скелетът е сравнително добре запазен, но костите му са силно разложени от голямата влага в катакомбата. Черепът е разрушен и от него е запазена само теменната част. Запазена дължина на скелета е 1,16 м, а широчината 0,35 м (обр. 2).

Върху костите на таза е открита бронзова коланна тока с овална рамка и кръгла плочка, с набодена украса по периферията и хоботовиден език (обр. 3). В центъра на плочката е запазен един нит. Около кръста бяха намерени и две кремъчета, които без съмнение са били окачени на колана в торбичка.

Напълно еднакви токи с кръгли рамка и щит, с изрязан сектор откъм езика, с насечки по периферията, се отнасят към тип 3 по типологията на В. Б. Ковалевская и са известни от територията на Крим и Северен Кавказ, където се срещат в гробните комплекси през IV–V в. (Ковалевская В. Б. 1979: 15, табл. 1₁₀).

Абсолютно същите по форма токи, но с по два или три нита на плочката са известни от късноантичния некропол в м. Стражата край Плевен, където са отнесени към IV в. (Табакова-Цанова Г. 1981: 145, обр. 8_{4-5, 7-12}). При тях обаче липсва набодената украса по периферията на плочката.

Типът на гробното съоръжение и инвентарът от катакомбния гроб насочват към сармато-аланския погребален обред. Тук обаче трябва да отбележим, че широко разпространените сред късните сармати и аланите катакомби и склепове имат входни ями – дромоси, с издължена правоъгълна форма, в които са оформени и стълби, докато в нашия случай е оформена кръгла входна яма. Разбира се, не е изключено дромосът и стълбата да са били разрушени от ямата на по-късния гроб № 4. Донякъде смущаваща е и формата на самата катакомба, която е кръгла в основата, докато катакомбите и склеповете от Северното Черноморие, Крим (Айбабин А. 1987: 190, рис. 9₁; Айбабин А. 1999: 5–77; Веймарн Е, А. Айбабин 1993) и Централното Предкавказие (Абрамова М. 1989: 5–7, табл. I) са в повечето случаи с квадратна или правоъгълна форма в основата. Срещат се, разбира се, и изключения, при които формата на склеповете или катакомбите е кръгла в основата, но техният дял е незначителен. С подобни форми са склепове № 138 в Усть-Альма, № 1567 в Херсон и № 377, 470, 675 в Скалистое (Веймарн Е, А. Айбабин 1993). С кръгла форма са и сарматските катакомби от I тип по класификацията на К. Смирнов, които се срещат в Мечетсайския некропол в Северен Кавказ (Смирнов К 1972: 73–74, рис. 1). Освен това в безспорно сармато-аланските гробни съоръжения скелетите на погребаните се откриват обикновено в основата на катакомбите, докато в гроб № 37 в некропола край П. Градец скелетът е открит на височина 1,20 м от пода, в специална ниша, вкопана извън стените на катакомбата. Всъщност ниши на известна височина от пода присъстват и в склеповете от Скалистинския некро-

пол. Подобни ниши, но с по-малка дълбочина се наблюдават в склепове № 375, 390, 414, 439 и 485 (Веймарн Е, А. Айбабин 1993).

Същото се отнася и за скелета на жертвеното животно, положен във входната яма. Известно е, че във входните ями на сармато-аланските гробове се откриват най-вече скелети или чучела на коне или овни, докато в катакомбния гроб от П. Градец е открито прасенце, което животно е типично за оседнало, земеделско население.

Въпреки тези разлики, все пак засега най-правдоподобно остава предположението, че в случая се касае за некрополи на население от сармато-аланския културен кръг, което е било заселено като федерати в землището на дн. с. П. Градец към края на IV в. след началото на хунските нашествия. По всяка вероятност това “варварско” население е било покръстено при заселването, според византийската традиция. Това обяснява наличието на двата некропола с нехристиянски погребален обред, в непосредствена близост до раннохристиянските църкви. Очевидно в началните години от заселването на византийска територия населението се е погребвало по стария си езически начин. Посочените разлики с чисто сармато-аланския погребален обред може би се дължат на влиянието на погребалния обред на местното население.

Към сармато-аланския културен кръг насочва и анализа на погребалния обред в некрополите. Ямите с издължена правоъгълна форма и заоблени ъгли със стъпаловидни отстъпи и ниши, подсипката с негасена вар, изкуствената деформация на черепите са типични именно за погребалия обред на сармато-аланското население. Пак към същия културен кръг насочва и гробният инвентар, който е представен основно от накити и елементи от костюма – обеци с полиедър, огърлици от стъклени, сребърни и златни мъниста с биконична форма с бронзови закопчалки, отворените бронзови гривни със стилизирани змийски глави, коланните токи. Тук на първо място трябва да се посочи проучваният се от няколко години насам и все още непубликуван некропол край гр. Твърдица, където са открити абсолютно идентични гробни съоръжения и гробен инвентар. Напълно еднакви накити са известни и от още редица некрополи, принадлежащи на сармато-аланско население – в м. Стражата, край Плевен (Табакова-Цанова 1981: 140–173, обр. 8₄₋₁₂, 11₇, 13 а-б, 21₃₋₄), и с. Беден, Смолянско, (Ваклинова М. 1972: 141, обр. 1 б) в България, Търгшор (Diaconu G. 1965: tab СІХІ) и Пятра Фрекацей (Аурелиан П. 1962: 245, fig. 5₃), в Румъния, както и в голям брой некрополи в Северното Черноморие и Крим – Беляус (Дашевская О. 1969: 52–53, 4₃₄), Керч (Засецкая И. 1979: 5, рис. 3₁₇₋₁₈), Инкерман (Айбабин А. 1990: 28–29, рис. 22₁₆₋₁₇, 23_{2,9}), Скалистое (Веймарн Е, А. Айбабин 1993), некрополът на р. Дюрсо (Дмитриев А. 1982: 98, рис. 10_{10-12, 14-16}) и др., където са намерени в гробни комплекси, датирани в края на IV – първата половина на V в. и. Към сигурните доказателства за сармато-аланската етническата принадлежност на населението, оставило некрополите край П. Градец и Твърдица, е и обстоятелството, че досега от проучените 37 в П. Градец и над 80 гроба край Твърдица не е намерена нито

една фибула, а е много добре известно, че преди заселването си на балканските територии по време на Великото преселение на народите и късните сармати и аланите са номадски народ, в чийто костюм липсват фибулите.

Що се отнася до датировката на катакомбния гроб, то тя се определя на първо място от намерената в него тока, чиито широки хронологически граници обхващат IV–V в. За прецизирането на хронологията на гроба спомага и позицията му в археологическата среда. Той принадлежи към групата на гробовете, разположени на север от базиликите, които по всяка вероятност са синхронни или малко по-ранни от западния некропол, съдейки по еднаквото наземно каменно ограждение на гробовете. От друга страна, последният се отнася хронологически след загиването или изоставянето на най-късния храм по време на хунските нашествия през 40-те години на V в. (441 или 447 г.). Тук не трябва да се изпуска от внимание и обстоятелството, че във входната яма на катакомбата се намира по-късния гроб № 4, които ни дава още един *terminus* за горната хронологическа граница на уникалното съоръжение и извършеното в него погребение. На последно място за прецизирането на датировката спомагат и намерените по време на разкопките над 80 монети, най-късните от които се отнасят към управлението на Валентиниан III (425–455). Следователно анализът на комплексните археологически данни показва, че катакомбният гроб трябва да се отнесе около средата на V в.

В заключение трябва да се отбележи, че некрополите край П. Градец, заедно с уникалния катакомбен гроб, както и некрополът край Твърдица, са засега първите археологически свидетелства за известното от изворите компактно заселване на сармато-аланско население и на територията на днешна Южна България.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Абрамова М. П. Погребальный обряд племен центрального Предкавказья в III–IV вв. н. э. – Археологические исследования на юге Восточной Европы. Москва, 1989, 5–16.

Айбабин А. И. Этническая принадлежность могильников Крыма IV – первой половины VII вв. н. э. – Материалы к этнической истории Крыма VII в. до н. э. – VII в. н. э., Киев, 1987, 164–197.

Айбабин, А. И. Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени. – Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, вып. 1, 1990.

Айбабин, А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – Симферополь, 1999.

Аурелиан, П. Следы культуры Черняхов-Сынтана де Муреш в Малый Скиний, Dacia, VI, 1962, 235–255.

Борисов, Б. 2006. Некрополите до старохристиянските базилики в м. “Селището” край с. П. Градец, в района на комплекса “Марица-изток”. – В: Научни трудове на ПУ “Паисий Хилендарски”. Т. 1, кн. 1. История, Пловдив, 107–116.

Борисов, Б. под печат. Раннохристиянските базилики край с. Полски Градец в комплекса “Марица-изток”. – Сборник по случай 70-годишнината на ст. н. с. д-р Хр. Буюклиев.

Ваклинова, М. Късноантичен некропол при с. Беден, Смолянски окръг. – Род. сб. 3, 1972, 141–157.

Веймар Е. В., А. И. Айбабин. Скалистинский могильник. Киев, 1993.

Дашевская, О. Д. Погребение гуннского времени в Черноморском районе Крыма. – В: Древности Восточной Европы, М., 1969, 54–61.

Дмитриев, А. Раннесредневековые фибулы из могильника на р. Дюрсо. – В: Древности эпохи великого переселения народов V–VIII веков. М., 1982, 69–107.

Засецкая, И. П. Боспорские склепы гуннской эпохи как хронологический эталон для датировки памятников Восточноевропейских степей. – КСИА, 158, М., 1979, 5–17.

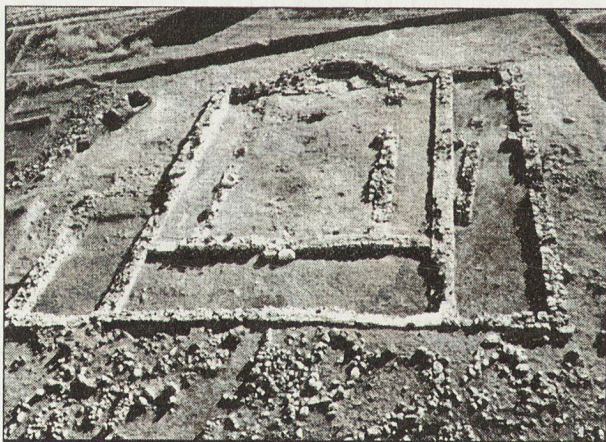
Ковалевская, В. Б. Поясные наборы Евразии IV–IX вв. Пряжки. САИ, вып. Е1-2. М., 1979.

Смирнов, К. Ф. Сарматские катакомбные погребения Южного Приуралья и их отношение к катакомбам Северного Кавказа. – Сов. археология, 1972, № 1, 73–81.

Табакова-Цанова, Г. Късноантичният некропол в местността “Стражата” край гр. Плевен. – ИНИМ, 3, 1981, 102–184.

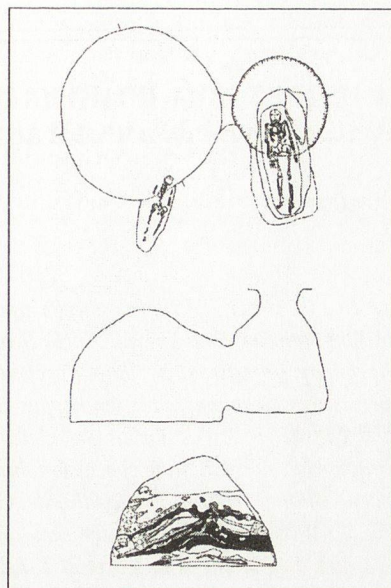
Diaconu, G. Tirgisor. Necropol in secolele III-IV e. n. – București, 1965.

ИЛЮСТРАЦИИ

Обр. 1

План на старохристиянските базилики и некрополи

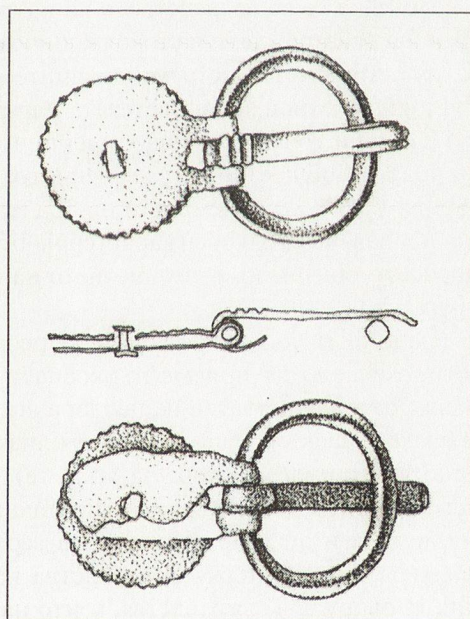

Обр. 2

а – План на катакомбния гроб

б – Разрез

в – Профил на насипа в катакомбата

Обр. 3

Бронзова тока